

УДК 159.9: 355.588.2

**РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
КОМБАТАНТІВ ДО ТА ПІСЛЯ УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ**

кандидат психологічних наук, доцент, Попелюшко Р. П.

Хмельницький національний університет, Україна, Хмельницький

Метою даної статті, було здійснення порівняльного аналізу, дослідження психологічних наслідків участі комбатантів у бойових діях, до та після їх повернення із зони АТО. У статті було запропоновано комплекс діагностичних методик спрямований на дослідження наявності ознак ПТСР, ознак тривожності та ознак депресії у комбатантів.

Також зазначено, що перспективу подальших наукових досліджень буде спрямовано на вивчення особливостей підбору та ефективного застосування діагностичного інструментарію, для дослідження психологічних наслідків участі комбатантів у бойових діях, з метою подальшого використання даних діагностичного дослідження для побудови реабілітаційних заходів щодо подолання психологічної травматизації комбатантів.

Ключові слова: діагностика ПТСР, тривожність, депресія, комбатант, психологічна реабілітація.

*Ph.D in Psychological Sciences, Associate professor, R.P. Popeliushko
Results of the study of psychological features combatants before and after
participating in hostilities / Khmelnytsky National University, Ukraine,
Khmelnytsky*

The purpose of this article was to carry out a comparative analysis, study the psychological consequences of the participation of combatants in hostilities, before and after their return from the ATO zone. The article proposed a set of diagnostic techniques aimed at investigating the

presence of signs of PTSD, signs of anxiety and signs of depression in combatants.

It is also noted that the prospect of further scientific research will be directed at the study of the peculiarities of selection and effective use of diagnostic tools, for the study of the psychological consequences of the participation of combatants in hostilities, in order to further use the data of diagnostic research for the construction of rehabilitation measures to overcome the psychological traumatizing of combatants.

Key words: diagnosis of PTSD, anxiety, depression, combatant, psychological rehabilitation.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. У даний час, українське суспільство втягнуто у військовий дії, а основний удар, від участі у бойових діях, приймають на себе комбатанти, що виконують свої професійні обов'язки на сході нашої держави. Безпосередня участь у бойових діях розглядається як стресова подія виняткового характеру, вона може викликати стресовий розлад практично у будь-якої людини. На відміну від багатьох інших стресових ситуацій, участь у війні може обернутися для комбатанта психічною травмою з віддаленими наслідками.

Також, як зазначають науковці, ведення тривалих бойових дій, являє собою особливі ризики для суспільства. Серед чинників ризику для спільноти, зокрема, є психологічна втома суспільства від ведення війни, але перш за все в даному випадку ми не повинні забувати про частину спільноти, представлені учасниками бойових дій, тому що багато хто з них закладають в спільноту певний елемент нестабільності.

Це є необхідними та очікуваними наслідки будь-якого збройного конфлікту, будь він локальний або має велику поширеність. Тобто,

перш за все ми говоримо про те, що елемент очікуваної соціальної нестабільності суспільства - це частина кола осіб, які брали участь в бойових діях [6].

Як зазначає полковник Збройних сил України Скрипкін О.Г., за приблизним підрахунком 20-25 % комбатантів постраждали від ПТСР. Також він зауважує, що нажаль, репрезентативної вибірки при дослідженні ПТСР серед екс-учасників АТО не проводилося, а статистичні дані розподілені між різними відомствами і не генералізуються [5].

Тому, розробка діагностичного інструментарію та удосконалення різноманітних методів та методик роботи, по подоланню наслідків участі комбатантів у бойових діях, під час проведення реабілітаційних заходів, є актуальними для сучасної української психологічної науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти вивчення та впровадження психологічної допомоги комбатантам які зазнали посттравматичних стресових розладів, були висвітлені такими науковцями, як: Агаєв Н.А., Алещенко В.І., Боченков А.А., Караяні О.Г., Кокун О.М., Лозінська Н.С., Максименко С.Д., Місюра В.Ф., Остапчук В.В., Пішко І.О., Стасюк В.В., Ткаченко В.В., Хміляр О.Ф., Р. Грінкер, Ф. Енн, Д. Шпігель та інші.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. *На даний час* існуючі теоретичні та практичні дослідження з даної теми, але все ж залишається недостатньо вирішеним питання, своєчасної та ефективної діагностики психологічних особливостей учасників бойових дій до та після ротації, з метою побудови ефективної адресної реадaptaційної та психореабілітаційної допомоги комбатантам.

Формулювання мети статті та завдання. Метою даної статті є здійснення практичного аналізу результатів дослідження психологічних особливостей комбатантів до та після участі у бойових діях.

Виклад основного матеріалу статті. Метою нашого експериментального дослідження було виявлення психологічної травматизації у комбатантів які направлялися у зону антитерористичної операції (АТО) на сході нашої держави, та згодом прибули на чергову ротацію, для подальшого застосування до них психореабілітаційних заходів. Для реалізації нашої мети було проведено діагностичне дослідження за такими діагностичними методиками як: «Шкала реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна» [4], «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант)» [1], Опитувальник депресивності Бека (Beck Depression Inventory - BDI) [3].

Дослідження проводилось на базі військової частини, польова пошта – 4252, двома етапами. На першому етапі, у лютому 2017 року, діагностувались комбатанти (77 військових) які направлялися у зону АТО, на другому етапі, у травні 2017 року, досліджувались ті ж підрозділи (59 військових) які прибули на ротацію. Незначна зміна кількості досліджуваних комбатантів, на момент повторної діагностики, пов'язана з закінченням строку служби даними військовими.

На першому етапі психодіагностичного дослідження, на основі проведеної методики «Шкала реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна» ми мали змогу визначити рівень ситуативної та особистісної тривожності у комбатантів, які направлялися у зону АТО. Було виявлено наступні результати: низька ситуативна тривожність спостерігалася у 8 (10%) осіб, помірною ситуативною тривожністю простежувалася у 57 (74%) осіб, високою ситуативною тривожністю спостерігалася у 12 (15%) осіб; низька

особистісна тривожність виявилась у 32 (42%) осіб, помірною особистісна тривожність простежувалась у 42 (54%) осіб, а висока особистісна тривожність спостерігалась у 3 (4%) осіб.

Отримані діагностичні результати свідчать про те, що у комбатантів, які направлялися у зону АТО, переважає помірний рівень ситуативної та особистісної тривожності, що свідчить про очікуваний, адекватний рівень тривожності, перед несенням служби у зоні АТО.

За результатами повторного тестування, було виявлено наступні результати: низька ситуативна тривожність притаманна 7 (12%) особам, помірною ситуативною тривожністю виявилась у 44 (75%) військових, висока ситуативна тривожність спостерігалась у 8 (13%) осіб. Показники низької особистісної тривожності були виявлені у 50 (85%) осіб, помірною особистісною тривожністю продіагностована у 9 (15%) осіб, а високого рівня особистісної тривожності не було зафіксовано у жодного комбатанта.

Отримані результати другого діагностичного етапу, свідчать про те, що у комбатантів, учасників бойових дій, при поверненні із зони АТО відбулись доволі значні зміни в рівнях особистісної та ситуативної тривожності.

Комбатантів з високим рівнем ситуативної та особистісної тривожності, серед досліджуваних, спостерігається доволі мало. А це, в свою чергу свідчить, що перспектива виникнення невротичних конфліктів, з емоційними і невротичними зривами та з психосоматичними захворюваннями, у комбатантів які повернулися із зони АТО, доволі низька.

Проте, високі показники низької особистісної тривожності у комбатантів, вказують на те, що дані результати свідчать про витіснення особистістю комбатанта високої тривожності з метою виявити себе в очах оточення з кращого боку. Дані показники, низького

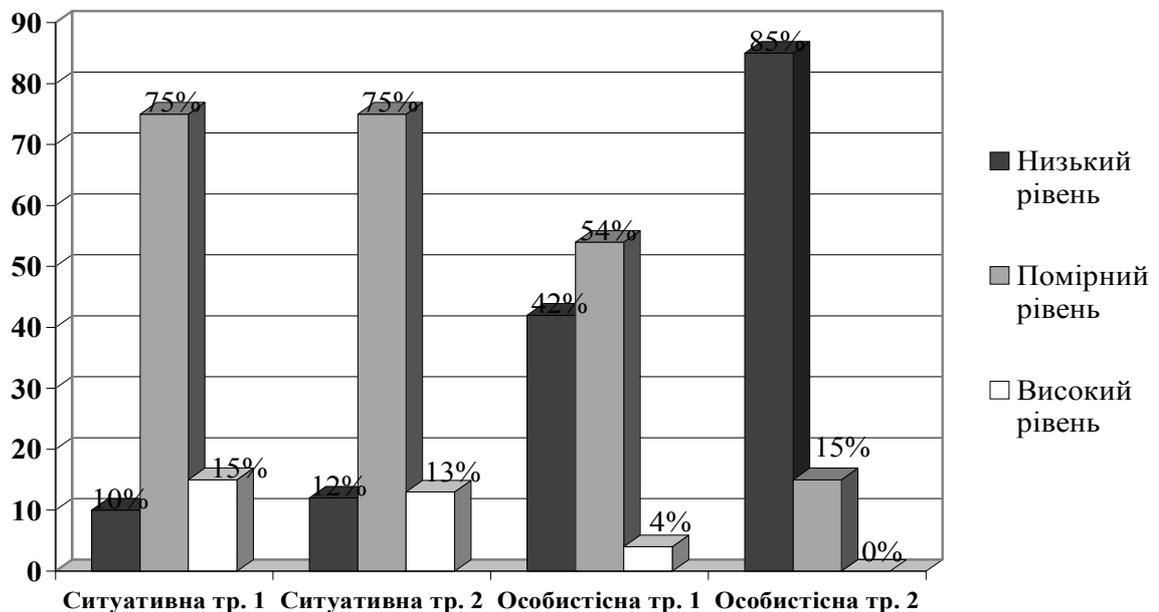
рівня особистісної тривожності у комбатантів, можуть проявлятися у стурбованості, хвилюванні, невпевненості, роздратуванні, нервозності, передчутті небезпеки, а також у стійкій схильності сприймати велике коло ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації станом тривоги.

Порівняльні результати дослідження тривожності у комбатантів представлені у таблиці 1. та малюнку 1.

Таблиця 1.

**Порівняння результатів дослідження у комбатантів
ситуативної та особистісної тривожності до (1) та після (2)
повернення із зони АТО**

	Рівні тривожності, у%		
	Низький	Помірний	Високий
СТ (1)	10 %	75 %	15 %
СТ (2)	12 %	75 %	13 %
ОТ (1)	42 %	54 %	4 %
ОТ (2)	85 %	15 %	0 %

**Рис. 1. Порівняння результатів дослідження у комбатантів
ситуативної та особистісної тривожності до (1) та після (2)
повернення із зони АТО**

Під час першого етапу діагностичного дослідження, на основі проведеної «Місісіпської шкали для оцінки посттравматичних реакцій», ми мали змогу виявити та оцінити прояви ПТСР у комбатантів які направлялися у зону бойових дій. Було виявлено наступні результати: ПТСР було констатовано у 1 (1%) особи, характерні для ПТСР розлади простежувались у 4 (5%) військових, добре адаптованими виявились 72 (94%) особи. Це будо свідченням того, що комбатанти, перед відправкою у зону АТО, були добре адаптованими до умов військової служби. Дана адаптованість також підтверджувалась і командирами підрозділів цих військових. Також відзначалося, що у комбатантів спостерігався високий рівень свідомості і прагнення займатися професійною діяльністю.

На основі повторного проведення даної методики, ми мали змогу виявити та оцінити наступні результати: ПТСР виявилось у 2 (3%) комбатантів, характерні для ПТСР розлади констатовано у 1 (2%) особи, серед військових що були добре адаптованими виявились 56 (95%) осіб. Це є свідченням того, що в своїй загальній масі, комбатанти добре адаптовані до умов виконання своїх службових обов'язків.

Проте, за результатами діагностики було констатовано той факт, що в порівнянні з попереднім дослідженням, кількість осіб з ПТСР, збільшилася. Таким чином, можна стверджувати, що у даної категорії комбатантів можуть спостерігатися такі прояви ПТСР, як: епізоди повторного переживання травми у вигляді нав'язливих спогадів; сни чи кошмари, при цьому в уяві картини бойової травми можуть бути предметними і живими; ухилення від діяльності і ситуацій, що нагадують про військову травму; хронічне почуття емоційного притуплення, відчуження від рідних та близьких, відсутність реакції на навколишнє; драматичні, гострі спалахи страху, паніки чи агресії,

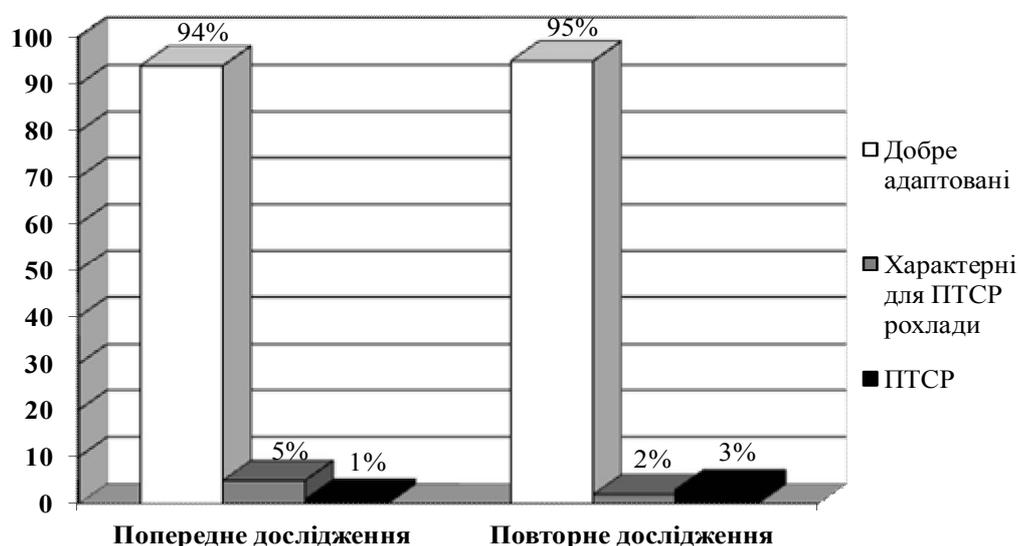
провоковані стимулами, що викликають несподіваний спогад про травму або про первинну реакцію на неї; стан підвищеної вегетативної збудливості з підвищенням рівня неспання, посиленням реакції переляку і безсонням; тривога, депресія, суїцидальна поведінка.

Повторні результати дослідження посттравматичного стресового розладу у комбатантів представлені у таблиці 2. та малюнку 2.

Таблиця 2.

Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій» до та після повернення із зони АТО

Показники (рівні)	Попереднє досл.	Повторне досл.
ПТСР	1 %	3 %
Характерні для ПТСР розлади	5 %	2 %
Добре адаптовані	94 %	95 %

Рис. 2. Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій» до та після повернення із зони АТО

На першому етапі діагностичного дослідження, на основі проведеного опитувальника депресивності А.Т. Бека, ми мали змогу визначити наявність депресії і ступінь важкості депресивних розладів у комбатантів, які направлялися у зону бойових дії, для виконання своїх службових обов'язків. Аналіз кількісних показників, виявив наступні результати: відсутність депресивних симптомів констатовано у 73 (95%) військових, помірно виражена депресія спостерігалася у 3 (4%) осіб, критичний рівень депресії виявлений у 1 (1%) особи, а явно виражена депресивна симптоматика не проявилася у жодного комбатанта.

Якісний аналіз даної методики, дав нам можливість зробити висновок про те, що комбатанти, в загальній своїй більшості, були позитивно налаштовані на несення служби у зоні АТО, та займали активну життєву позицію, добре взаємодіяли в колективі, життєві цінності військових були спрямовані на особистісно-професійну самореалізацію.

На основі повторно проведеного опитувальника депресивності А.Т. Бека, ми виявили наступні кількісні результати: відсутність депресивних симптомів спостерігалася у 57 (96%) комбатантів, помірно виражена депресія простежувалася лише у 1 (2%) особи, критичний рівень депресії не виявився у жодного військового, а явно виражена депресивна симптоматика спостерігалася у 1 (2%) особи.

Аналіз якісних показників, повторного проведення методики, особливо не змінив результати першого етапу дослідження депресивних проявів у комбатантів.

Проте, необхідно зауважити, що кількість комбатантів з явно вираженою депресивною симптоматикою збільшилася. У даній категорії військових крім песимістичного мислення, самообесцінювання у разі невдачі, перебільшення недоліків і зменшення власних

достоїнств, вибіркової абстракції, селективної уваги до негативних сторін сприйманого, гіпертрофованого прийняття відповідальності, суїциїдальних схильностей, також може спостерігатися, так звана «когнітивна тріада»:

- негативне уявлення про самого себе (безпорадного, безталанного);
  - негативне сприйняттям свого минулого і сьогодення (черги помилок і безрадісних подій);
  - негативне сприйняття майбутнього (як безрадісного і похмурого)
- [2].

Повторні результати дослідження наявності депресії у комбатантів представлені у таблиці 3. та малюнку 3.

Таблиця 3.

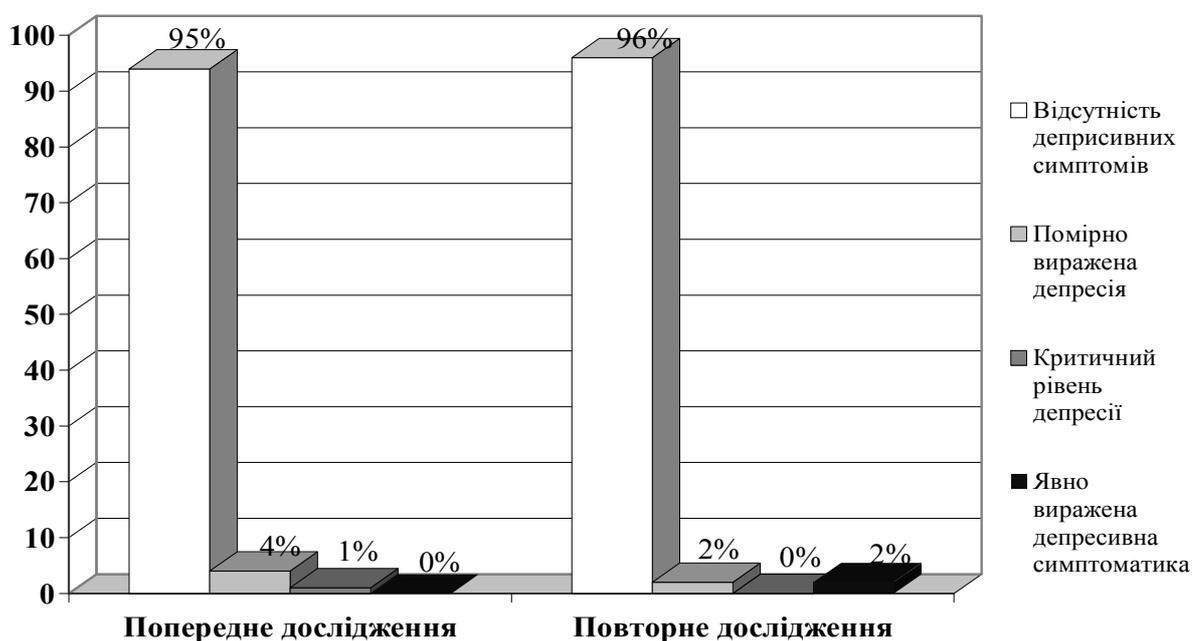
Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Шкала депресії А.Т. Бека» до та після повернення із зони АТО

Показники (рівні)	Попереднє досл.	Повторне досл.
Відсутність депресивних симптомів	95 %	96 %
Помірно виражена депресія	4 %	2 %
Критичний рівень депресії	1 %	0 %
Явно виражена депресивна симптоматика	0 %	2 %

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Отже, підсумовуючи вище зазначене, та виходячи із отриманих результатів попереднього та повторного дослідження, ми можемо констатувати той факт, що практично у всіх продіагностованих комбатантів не змінились попередні діагностичні показники. Вони, в загальній своїй масі, мають середній рівень ситуативної та особистісної тривожності, в них відсутні ознаки депресії та вони добре адаптовані до діяльності в екстремальних ситуаціях під час проходження служби у

зоні АТО. Даний факт, свідчить про правильно побудовані системи професійного добору військових на контрактну службу в українську армію (стійкість особистісних характеристик) а також про ефективну роботу спеціалістів по усуненню наслідків посттравматичних стресових розладів, формуванню навиків саморегуляції та реадaptaції до суспільного життя.

Рис. 3. Порівняння результатів дослідження комбатантів за методикою «Шкала депресії А.Т. Бека» до та після повернення із зони АТО

Також необхідно зазначити, що експериментальне дослідження комбатантів, які повернулись із зони АТО, за допомогою методик спрямованих на вивчення рівня ПТСР, тривожності, депресивності, є досить важливим та необхідним етапом в подальшій організації психологічної реабілітації, що являє собою гнучкий багатовимірний процес.

Перспективу подальших наукових досліджень ми вбачаємо у вивченні особливостей підбору та ефективного застосування діагностичного інструментарію, для дослідження психологічних наслідків участі комбатантів у бойових діях, з метою подальшого використання даних діагностичного дослідження для побудови реабілітаційних заходів щодо подолання психологічної травматизації комбатантів.

Все це створить унікальну перспективу для подальшого розгортання теоретичних та практичних досліджень особистості комбатанта.

Література:

1. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. - К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. - 234 с.
2. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников. - СПб.: "Питер", 2006. - 480 с.
3. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации / И.Г. Малкина-Пых. - М.: Изд-во Эксмо, 2005. - 960 с.
4. Мирошник О.Г., Нецетна К.А. Психологічні чинники конфліктної поведінки особистості: Методичні рекомендації для самостійної роботи. / Автори укладачі: О.Г. Мирошник, К.А. Нецетна. - Полтава: Полтавський НПУ ім. В.Г. Короленка, 2012. - 55 с.
5. Скрипник О. Посттравматичний стресовий розлад психіки мають 60-70 тис. ветеранів АТО. // Українські новини. 29 травня 2017. [Електронний ресурс]. - <https://ukranews.com/ua/news/499762-posttravmatychnyy-stresovyy-rozlad-psykhiky-mayut-60-70-tys-veteraniv-ato-viyskovyyu-psykholog>

6. Скрипник О. Українське суспільство занурюється у свій «в'єтнамський синдром». // Українські новини. 22 травня 2017. [Електронний ресурс]. - <https://ukranews.com/ua/interview/1676-oleg-skrypkin-ukrainske-suspilstvo-zanuryuyetsya-v-sviy-v-yetnamskyy-syndrom>

References:

1. Ahaiev N.A., Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Ostapchuk V.V., Tkachenko V.V. Zbirnyk metodyk dlia diahnozyky nehatyvnykh psyhichnykh staniv viiskovosluzhbovtziv: Methodychnyi posibnyk. - K.: NDTs HP ZSU, 2016. - 234 s.
2. Karayani A.G. Prikladnaya voennaya psikhologiya / A.G. Karayani, I.V. Syromyatnikov. – SPb.: “Piter”, 2006. - 480 s.
3. Malkina-Pykh I.G. Ekstremalnye situatsii / I.G. Malkina-Pykh. - M.: Izd-vo Eksmo, 2005. - 960 s.
4. Myroshnyk O.H., Neshchetna K.A. Psykholohichni chynnyky konfliktnoi povedinky osobystosti: Methodychni rekomendatsii dlia samostiinoi roboty. / Avtory ukladachi: O.H. Myroshnyk, K.A. Neshchetna. - Poltava: Poltavskiy NPU im. V.H. Korolenka, 2012. - 55 s.
5. Skrypnyk O. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad psyhiky maiut 60-70 tys. veteraniv ATO. // Ukrainski novyny. 29 travnia 2017. [Elektronnyi resurs]. - <https://ukranews.com/ua/news/499762-posttravmatychnyy-stresovyy-rozlad-psyhiky-mayut-60-70-tys-veteraniv-ato-viyskovyy-psykholog>
6. Skrypnyk O. Ukrainske suspilstvo zanuriuietsia u svii «vietnamskyi syndrom». // Ukrainski novyny. 22 travnia 2017. [Elektronnyi resurs]. - <https://ukranews.com/ua/interview/1676-oleg-skrypkin-ukrainske-suspilstvo-zanuryuyetsya-v-sviy-v-yetnamskyy-syndrom>